

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.214>
УДК: 930.2:070:392477.21

Павло СОДОМОРА,

завідувач кафедри
латинської та іноземної мов
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького,
доктор філософських наук, професор,
Львів, Україна

Pavlo SODOMORA,

Head of the Department
of Latin and Foreign Languages,
Danylo Halytsky Lviv National Medical University,
Doctor of Sciences (Philosophy), Professor,
Lviv, Ukraine

e-mail: pavlosodom@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2006-1383>

**Теоретичне й практичне значення концептів
«сильної» та «слабкої» війни в сучасному контексті
(на матеріалі праці «Про війну» Карла Кляузевіца)**

Автор у статті на основі праці Карла Кляузевіца «Про війну» здійснив спробу розглянути розвиток воєнної теорії з позиції діяхронії. Він вказав на факт, що війна не є незмінним явищем. Це твердження було ключовою тезою низки філософів, слушність його унаочнена подіями сьогодення. Значна актуальність праці військового теоретика, її значення для розвитку нації створюють необхідність її вивчення на сьогодиншньому етапі історичного розвитку держави. Іноземні армії імітували тренувальні методи й тактичні доктрини Кляузевіца. Необхідність створення кількох перекладів одного й того ж твору мотивована постійно зростаючим інтересом до теоретичних, політичних та історичних праць, які, хоча й писані доволі давно, все ж є актуальними й сьогодні. Розглядаються основні концепції автора: поняття абсолютної та обмеженої війни, сильнішої і слабшої війни (тобто оборони й атаки відповідно), наголошено на тому, що війна за природою є лише продовженням політики чи її інструментом.

Ключові слова: війна, політика, історичний розвиток, суспільство, агресія.

**The Theoretical and Practical Significance of the Concepts
of “Strong” and “Weak” War in the Modern Context
(Based on “On War” by Carl Clausewitz)**

In the article an attempt is made to consider the development of military theory in the diachronic aspect. The fact that war is not an unchanging phenomenon is being discussed and analyzed in different aspects. Constant change, which was the key thesis of a number of philosophers, retains its meaning even today in the context of modern warfare. With no university education in the background, the author uses philosophical theories established at that time and explains them in context. This contributes to his belief that a general is supposed to be a highly intelligent person. The significant relevance of work and its importance for the development of the nation create the need for its study at today's stage of the historical and political development of Ukrainian society. In their majority, foreign armies imitated Clausewitz's training methods and tactical doctrines. The phenomenon of creating several translations of the same work is assessed as well, which is motivated by the ever-growing interest in theoretical, political and historical works. The most prominent works, although written quite a long time ago, are still relevant today. The wartime poses significant challenges for people and requires courage

and dedication. The society at the current stage of development is faced with the problem of understanding the historical legacy of past wars in connection with the need to adapt to new challenges this phenomenon poses. Recent events on the world stage prove that war is a phenomenon that cannot be avoided by the efforts of the defending side. One must, he insists, eschew doctrines which presume to provide a manual for action. He believes in theory, but only in the kind that develops out of long study of the history of war. Theory exists to distinguish precisely what at first sight seems fused. The main concepts of the author are being considered, such as the concepts of absolute and limited war, stronger and weaker war (that is, defense and attack, respectively), it is emphasized that war by nature is only a continuation of politics, or its tool.

Keywords: war, politics, historical development, society, aggression.

Суспільство на сучасному етапі еволюції гостро стикається з проблемою осмислення історичної спадщини минулих воєн через потребу адаптації до нових викликів. Останні події на світовій арені доводять, що війна — це явище, якого неможливо уникнути, про що свого часу писали Геракліт, Гегель і багато інших мислителів⁵³⁸. Перший говорив про постійну зміну, а другий бачив феномен війни у позитивному сенсі, оскільки саме так постає можливість для держави укріпити свою національну ідентичність і нагадати громадянам про їхній обов'язок щодо спільної справи, а також про необхідність свідомо відмовлятися від низки свобод. Сьогодні маємо можливість оцінити цей феномен у всьому розмаїтті його аспектів, адже впродовж віків відбувалося осмислення явища війни не лише в історичному, але й в практичному аспектах.

Еволюція військового вчення наглядно простежується сьогодні в час російсько-української війни. Як говорив генерал Валерій Залужний під час виступу в RUSI, війна 2014 року була абсолютно іншою, аніж 2022-го, своєю чергою війна 2024-го абсолютно відрізняється від тієї, що була в 2022-му⁵³⁹. Досвід нашої боротьби, за словами колишнього головнокомандувача ЗСУ, стане у нагоді усім, хто шукає миру, — а цей шлях може йти й через війну. У виступі він цитує прусського воєначальника, відомого воєнного теоретика й історика Карла Кляузевіца (1780–1831), вказуючи, що війна — продовження політики іншими засобами: справді, політика винищення всього українського споконвіку була центральною для східної імперії зла.

Сьогодні інноваційні методи ведення війни не менше важливі, аніж у будь-які інші часи. Грецька фаланга змінила принципи ведення бою в античності, Карл Кляузевіц вводив нові стандарти

в німецьку армію, тепер світ вчиться в Україні, яка трансформує характер ведення війни у спосіб, який матиме вплив на усі майбутні конфлікти⁵⁴⁰. Тобто війна, попри одвічне існування, не є сталим феноменом. Саме це бачимо й у праці Кляузевіца «Про війну», яка писана доволі давно: автор намагається показати наступникам не лише війну, якою вона була в той час, але й війну в її динаміці та розвитку. Вловлювати ці тенденції, бути креативним і розважливим, сміливим і відчайдушним — ось що вимагає воєначальник від звання командира. Лише з такими якостями командир гідний своєї посади. Адже, попри те, що з дня на день міняються технології, незмінною залишається людська природа — агресія, жага панування та загарбання.

Вчення Карла Кляузевіца до сьогодні вважається підставою для вивчення військової справи загалом. Чому так є, які факти спричинили до такого впливу? Теза про підпорядкування військових засобів політичним цілям здобула визнання серед світових науковців, хоча й не сприймалася як релевантна у 1914 р. Подібно можемо говорити й про його погляди на оборону як найсильнішу форму війни; ці думки стали більш значущими у 1870 р. з новим розвитком військової технології. Пропагував їх Гельмут Мольтке⁵⁴¹, продовжуючи ідею Кляузевіца про політичну природу війни. Кляузевіц змальовує битву на виснаження, подібну битвам на Західному фронті між 1915 і 1917 роками. Вчення Кляузевіца про оборону позитивно сприйняли у німецькій армії насамперед за його здобутки, як говорить Ганс Ротфельс⁵⁴², за відвертання стратегічної думки від механічних питань щодо «людини і людських дій у непевностях, які є очевидним елементом війни». Вільгельм Блюме⁵⁴³ у своїй відомій «Стратегії» (вперше опублікованій у 1884 р.) повторює Кляузевіца, коли пише, що «Кожну теорію,... яка намагається пов'язати

538 Brooks Th. Hegel's Social and Political Philosophy. Internet Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/hegel-social-political/>

539 Zaluznyj V. The Russo-Ukrainian War as a War of Transition. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/columns/2024/07/22/7466922/>

540 Kagan F. Ukraine and the Problem of Restoring Maneuver in Contemporary War. URL: <https://understandingwar.org/background/ukraine-and-problem-restoring-maneuver-contemporary-war>

541 Moltke H. On the Art of War: Selected Writings. Ballantine Books, 1995. 288 p.

542 Rothfels H. The German Opposition to Hitler: An Appraisal. Literary Licensing, 2011. 172 p.

543 Blume W. Strategie. Berlin, 1882. 319 p.

взаємні події живих сил мертвими теоріями, потрібно відкинути, оскільки її застосування матиме жахливі наслідки».

Праці Кляузевіца активно вивчали в американських військових школах у міжвоєнний період. Бернард Броді⁵⁴⁴, відомий як «американський Кляузевіц» завдяки впливовим працям⁵⁴⁵, каже, що вплив німецького автора залишився майже незмінним з днів тогочасних воєн. Але ті аспекти думки Кляузевіца, які домінували в європейському стратегічному мисленні у 1914 році, перейшли Атлантичний океан до кінця Першої світової. Положення про польову службу Американської армії 1923 року говорять, що кінцевою метою усіх воєнних операцій є знищення у битві збройних сил ворога, а остаточна перемога у битві ламає волю ворога воювати й змушує йти на перемир'я, що є перефразуванням думок німецького автора.

Серйозне відновлення вчення Кляузевіца по обидва боки Атлантики відбулося у великому конфлікті, у якому взяли участь Сполучені Штати — в Кореї, у 1950–1953 роках. Ця війна спонукала уряд Америки зайнятися проблемою, яку Кляузевіц досліджував найглибше: відносини між громадянськими й військовими силами на війни, а також — ведення війни з обмеженою метою, тобто не націленою на повне знищення противника. Командир військових сил Сполучених Штатів на Далекому Сході, генерал Дуглас Макартур, вірив у те, що надихало європейських воєнних теоретиків у 1914 році, й встановив це у термінах, які нагадували попередні трактування: «Командир театру воєнних дій не лише обмежений у керуванні військом; він командує цілою ареною — політично, економічно й військово. На стадії дій, коли політика не справляється, а військові беруть гору, потрібно вірити військовим... Я без питань стверджую, що якщо люди заціклюються на битві, то не повинно бути жодного діяча з іменем політика, який мав би керувати твоїми людьми, знижувати їх шанси на перемогу й збільшувати втрати»⁵⁴⁶. Слова не можуть не вражати правдивістю цілого ряду історичних фактів.

Розвиток атомної зброї обома сторонами передбачає, що воєнний розвиток подій, який запропонував генерал Макартур, може мати результатом неприйнятне взаємне знищення, яке з появою термоядерної зброї швидко підноситься до рівня непомірних розмірів. Стало майже неможливо візуалізувати якусь політичну мету, для якої застосування такої зброї було б прийнятним. У такий спосіб концепт «обмеженої війни» Кляузевіца знову проявився у реальності. Небагато на-

уковців, які у 1950-х роках писали про «обмежену війну», поклалися на Кляузевіца — вони обдумували ідею самотужки. Але деякі, такі як Роберт Осгуд і Бернард Броді⁵⁴⁷, знайшли у Кляузевіца думки, що визнавали у своїх працях як його твердження завдяки впливу його ідей, а також дії авторитету інших авторів, яких Кляузевіц почав вивчати. Цього разу його читали не лише солдати, котрі мали вести війни, але й студенти міжнародної політики, які турбувалися збереженням миру. Якщо у XIX столітті наголошувалося на вченні Кляузевіца про моральні сили, то читачі середини XX-го звертали увагу на політичну мету.

Герберт Росінські у класичній праці «Німецька армія» назвав твір «Про війну» «найглибшою всеохоплюючою працею, найсистематичнішим осмисленням війни на сьогоднішній день»⁵⁴⁸. Однак Росінські мав деякі застереження щодо ефективності: «той факт, що праця є найвищою з-поміж усієї воєнної й військово-морської літератури й наскрізно проходить через усі регіони, яких не сягав жоден воєнний мислитель, став причиною неправильного її трактування». Працю часто неправильно трактували, але пояснення Росінські певним чином хибить. Він був учнем Кляузевіца, його характеристика книги достатньо вдала, але коли «Про війну» неправильно трактують, то причина міститься не у складності сприймання ідей. Ідеї Кляузевіца, хоча й тісно напаковані, загалом прості й висловлені зрозумілою мовою, як в оригіналі, так і в перекладі. Однак саме це може спантеличити випадкового читача й змусити його думати, що він читає звичний текст.

Мета статті полягає в тлумаченні роздумів Карла Кляузевіца у класичному творі «Про війну» щодо процесу вивчення воєн в контексті пізніших досліджень для адаптації цих ідей до новітніх умов.

Сучасний читач, однак, тримаючи книгу в руках, розуміє, що мова доволі складна, ідеї часто дивні. Тому є певні питання у прочитанні Кляузевіца, які потрібно розглянути, оскільки осмислення проблем допомагає їх зменшити. З одного боку, значні частини роботи правильно датовані, хоча інші частини виглядають старшими, аніж насправді є, оскільки історичні приклади, які наводяться для ілюстрації, однозначно належать до давніших часів. До того ж, «Про війну» є твором, у якому легко можна загубитися. Його великий обсяг спричиняється до складності, яка є різною в тексті.

Доктрина Кляузевіца двох видів війни передбачала також альтернативну мету знесення во-

⁵⁴⁴ Brodie B. A Guide to the Reading of "On War". Princeton University Press, 1976. 125 p.

⁵⁴⁵ Brodie B. Strategy in the Missile Age. Princeton University Press, 1959. 440 p.

⁵⁴⁶ Clausewitz K. On War. Translated by Michael Howard and Peter Paret. 1976. 751 p.

⁵⁴⁷ Brodie, Bernard. Strategy in the Missile Age. Princeton University Press, 1959. 440 p.

⁵⁴⁸ Rosinski, Herbert. The German Army. London: The Hogarth Press, 1939. 336 p.

рога. Щодо цього існувала значна суперечливість у воєнних та історичних виданнях упродовж тридцяти років, спричинена тим, що воєнний історик Ганс Дельбрюк⁵⁴⁹ у 1881 році запропонував Кляузевіцеві переглянути свою працю та приділити більше уваги стратегії виснаження, оскільки вона відрізняла війну XVIII століття й кампанію Фредеріка Великого, а також стратегію знищення як характеристику Наполеона. Досвід Першої світової був підтвердженням поглядів Дельбрюка, що попередня стратегія була не менш дієвою, ніж друга; але, оскільки це не знайшло відгуків у німецьких військових підручниках до 1914 р., питання залишилося академічним. Об'єктом стратегії навчання німецьких солдатів було знищення збройних сил ворога шляхом битви; і що більшою є битва, то ефективніше цього результату можна досягнути.

У багатьох працях не помічаємо послідовного доведення ідеї, що значущі політичні цілі повинні керувати війною в усіх її фазах. Цей погляд втрачено у більшості сучасних книг, включно з книгою Германа Кана «Про термоядерну війну»⁵⁵⁰, книгу, назва якої гордо передбачає порівняння з ранньою класикою. Свій основний аргумент, що Сполучені Штати можуть вижити, а тому не повинні надто турбуватися термоядерною війною із головним суперником, Кан засновував на технічних підставах, які сьогодні вже точно застаріли, та й не дуже були реалістичними у 1960-х, коли книгу було опубліковано. А також книга Кана, на відміну від Кляузевіца, не містить нічого релевантного щодо В'єтнамської війни, яка тоді розпочалася й спричинила багато клопотів й агонії для Сполучених Штатів, хоча й набагато менше останньої для неї, аніж для нації, яку мали на меті зберегти. Кан може корисно доповнювати Кляузевіца, але він сучасніший лише в обмеженому сенсі та жодним чином не може його витіснити.

Британський повоєнний критик Західної стратегії, капітан Ліддел Гарт, критикував Кляузевіца та його учнів. Гарт у багатьох працях зазначав, що історики часто неправильно розуміли Кляузевіца через «складність» його праць, але його власні коментарі також часто були насичені непорозуміннями. Кляузевіц, як він пише, «заявив про суверенність чеснот волі до перемоги, унікальні чесноти наступу, проведеного з нелімітованою жорстокістю озброєною нацією і силою воєнних дій, яка перевершує усе інше»⁵⁵¹. Але з огляду

на очевидні й постійні наполягання Кляузевіца на потребі підпорядкування воєнних засобів політичній меті, таке кінцеве твердження не виглядає обґрунтованим.

Кляузевіц присвятив значну увагу ролі та хисту командуючого, але загалом мислив реалістичніше, аніж низка інших авторів⁵⁵². Він уважно розглядав співвідношення між наступом і обороною, стверджуючи, що остання є сильнішою формою війни. Саме так було в його час, ще більше — у час Фоха, хоча останній мав протилежну думку. Звичайно, читання допомагає зрозуміти колосальність катастрофи, якою була Перша світова війна.

Можна дивуватися, чому знадобилось кілька перекладів одного твору «Про війну», якщо існує вже два в англomовній літературі. Перший, який створив полковник Дж. Грем у 1874-му⁵⁵³, був перевиданий у Лондоні у 1909. Другий, який створив професор О. Маттіїс Джолс, з'явився у Нью-Йорку в 1943⁵⁵⁴. Але у перекладі Грема, попри задавлений стиль, є неточні та неясні фрагменти. Крім того, хоча переклад Джолса докладніший, як його версія, так і Гремova базуються на німецькому тексті, який містить значні зміни в порівнянні з першим виданням, опублікованим у 1833-му. Останній переклад вийшов 1984 року⁵⁵⁵. Зацікавлення теоретичними, політичними й історичними працями, які, хоча й писані доволі давно, все ж є актуальними й сьогодні, пояснює таке явище. Останній переклад містить нотатки Кляузевіца, що створені у період між 1816 і 1830 роками, як вступ до трактату — практика, яку перейняло більшість німецьких та іноземних видань. Якщо читати послідовно, вони допомагають зрозуміти, як праця «Про війну» визрівала у мисленні Кляузевіца, й уявити, як могла надалі розвинутися, якщо б він міг її завершити.

Кляузевіц ніколи не вчився в університеті, але його обізнаність із працями основних філософів варта подиву. Ця ерудиція не є поверхневою — автор закладає філософствування в основи підготовки воєнного лідера. Німецька філософія, разом із певними аналітичними й структуралістськими поглядами на природні науки, сформувала у Кляузевіці фундаментальне світосприйняття та інтелектуальні засоби для його виявлення. Віра у потребу з'ясування сутності кожного феномену чи його регулятивної ідеї — як жорстокості, згідно з Кляузевіцом, була сутнісною ідеєю феномену

⁵⁴⁹ Delbruck H. *Geschichte der Kriegskunst*. URL: <http://www.zeno.org/Geschichte/M/Delbr%C3%BCck,+Hans/Geschichte+der+Kriegskunst>

⁵⁵⁰ Kahn H. *On Thermonuclear War*. Princeton University Press, 1960. 651 p.

⁵⁵¹ Hart L. *Foch the Man of Orleans*. Boston: Little Brown, 1931. 524 p.

⁵⁵² Foch F. *The Memoirs of Marshal Foch*. Translated by T Bentley Mott (Heinemann ed.). London, 1931. 517 p.

⁵⁵³ Clausewitz K. *On War*. Translated by J. J. Graham. 1874. 700 p.

⁵⁵⁴ Clausewitz K. *On War*. Translated by O.J. Matthijs Jolles. 1943. 641 p.

⁵⁵⁵ Clausewitz K. *On War*. Translated by Michael Howard and Peter Paret. 1976. 751 p.

війни — поєднана з універсальним поглядом і розумінням, що незначні деталі містять ключ до великих сил, як дослідження однієї квітки є підставою для розуміння природи, або знання, чому і як люди воювали, є вирішальним для розуміння війни. На його час ідея про те, що війна у своїй суті є злом, сприймалася як застаріла й хибна. Його співвітчизник і старший сучасник Іммануїл Кант, чий праці він знав і поважав, написав трактат «Вічний мир» (1795)⁵⁵⁶, переосмислюючи цю ідею в контексті нового знання того часу. Але його погляд мав незмірно менше прихильників, аніж має сьогодні: однак це не означає, що він сьогодні цілком прийнятний.

Це узгоджувалося з широким культурним поглядом, а також — з його персональними тенденціями, які Кляузевіц уникав узагальнювати, водночас відкидав чистий прагматизм. Його мета — здобути логічну структуру реальності. Він вірив, що це можна зробити, якщо пошук регулятивних ідей та їх опрацювання інформують і контролюють теоретики, зважаючи на теперішню й минулу реальність. Відповідно його метод полягав у постійному курсуванні між спостереженням, історичною інтерпретацією та теоретичним обдумуванням. У процесі аналізу він намагався зважати на кожен елемент війни в його теперішньому й минулому вимірі, пристосувати себе до усіх, інтегрувати усі та ніколи не наголошувати на одному за рахунок інших. Це є правдивим щодо теорії, що розглядає найбільші феномени війни, не наголошуючи на жодному окремому. Небезпеки перебільшення, засліплення сучасними умовами, не говорячи про одностороннє судження, — усього цього потрібно уникати.

Така філософія надихала не тільки німців, але й інші войовничі сили на початку Першої світової війни. Проте не стратегічні мислителі, не вигоди військових технологій сформували досвід 1914 року й жахливих років опісля. Кляузевіц пише, що цілі, які висуває войовнича нація, і ресурси, які задіює, обумовлені її власною позицією, але вони також формують дух віку і його загальний характер. У світлі цього потрібно розуміти досвід Першої світової. Обдумуючи написання праці, яка досліджувала б війну в цілому, а не лише деякі її частини, як інтелектуальні моделі Кляузевіц обрав такі книги, як «Дух законів» Монтеск'є та «Критика чистого розуму» Канта. Якщо навіть остаточна версія «Про війну» не подібна до цих книг, то все ж вони вказують на метод, адаптований автором. Раніше цей метод характеризувався як діалектичний. Саме так і є, але у специфічному сенсі. Очевидно, автор не викладає все у формальному, високоструктурованому стилі. Гегелева теза, антитеза й синтез, як часто репрезентовано у «Про війну», видавалися не-

прийнятними для Кляузевіца, як і будь-яка інша система, логічну й інтелектуальну симетрію якої було здобуто коштом реальності. Але він часто розвивав ідеї у тому, що можна назвати модифікованою формою тези й антитези, що дозволило йому дослідити наукові характеристики особливого феномену з високим ступенем точності.

Кляузевіца часто цитували через його наголос на важливості моральних сил на війні. Фрази Кляузевіца про силу волі командира, його цілеспрямованість і впевненість у собі, а також твердий погляд звучать наскрізно у творах німецьких воєнних письменників; хоча, можливо, радше Мольтке, аніж Кляузевіц наголошував на потребі у цих якостях на кожному командному рівні, а не лише на рівні головнокомандувача. Наголос на простоті та безпосередності, радше як на талановитому маневрі, на цілеспрямованості, радше як на тонкощах, на хоробрій ініціативі, радше як на складних обрахунках знаходимо у кожному німецькому підручнику між 1879 і 1914 роками. Умови воєнних дій XX століття чітко зробили ці якості ще важливішими для воєнного успіху, аніж це було в епоху Наполеона. У величезних арміях 1900-х комунікація залежала принаймні від польових телефонів, їхній розмір і ненадійність не дозволяли жодного складного маневру, головнокомандувач міг подати лише найзагальніші вказівки підлеглим і покладатися на їхній розум й ініціативу щодо детального виконання. Молодші офіцери найчастіше були ізольовані на величезних полях воєнних дій у неймовірному середовищі, часто у неможливих умовах, без жодних ресурсів, окрім їхньої внутрішньої сили підтримувати дії, покладаючись на власний здоровий глузд у діях. У таких обставинах вчення Кляузевіца було надзвичайно прийнятним.

Для стратегічної думки Кляузевіца центральним був не лише концепт битви, але він писав про це з жвавістю і яскравістю, які вирізняють ці частини, наче червоні плями на фоні шкільної сірості. Відомі фрази про невідворотність кривавої різанини в успішній битві та кривавих битв в успішній стратегії сприйняли й цитували із смаком; і не лише у військових текстах, але й у популярних військових творах різних авторів. Ім'я Кляузевіца у загальній думці асоціювалося з битвою та кровопролиттям. Для військових спеціалістів концепт знищення як предмет стратегії не був більше домінантним — тому що вони не могли бачити, як інакше можна виграти війну в умовах воєнних дій раннього XX століття, коли Німеччина провадила війну на двох фронтах. Німецька армія на початку XX століття була моделлю для інших, а тому іноземні армії імітували тренувальні методи й тактичні доктрини Кляузевіца радше підсвідомо, аніж свідомо.

⁵⁵⁶ Kant I. Perpetual Peace; A Philosophical Essay. Translated by Smith, Mary C. Project Gutenberg. 2016. 226 p.

Французький переклад «Про війну» опублікували у 1849 році, але праця не справила значного впливу на французьку армію, оскільки вона прийняла вроджений геній свого командира і вимагала від молодших офіцерів лише покірного виконання, доброї посадки на коні й непохитної відваги під вогнем. Події 1879 року довели недостатність цього для відповідальностей сучасної війни, але у результаті французькі військові автори взяли за вивчення не того, чому виграла прусська армія, а того, що великий Наполеон зробив би, якщо б постав перед такою ж проблемою. Кляузевіца загалом, як і багатьох інших, сприймали як інтерпретатора істинної доктрини Наполеона, і як такого, хто ніколи не руйнував променів цієї святої істини. Але до кінця століття французька армія повністю перейнялася спрощеними ідеями Кляузевіца, так само, як їхні німецькі супротивники.

Це вчення видається виправданим завдяки урокам наступного великого конфлікту між великими силами — Російсько-японська війна 1904 року. У проведенні операцій японська армія показала усі якості, які вихваляв Кляузевіц: наступальний дух, проста й пряма стратегія, ініціатива на кожному рівні — як протизвага російським суперникам. Постає питання: чи японська армія діяла б так само, якщо б не була тренувана ентузіазмом Кляузевіца, генерала фон Меккеля? Про це можна дискутувати; але «Про війну» було перекладено японською, а японські командири виявляли свою прихильність до твору.

Прихильність помітили військові теоретики Великої Британії, які з великим інтересом спостерігали за діяльністю свого нового союзника на Далекому Сході. Після принизливої поразки британської армії у Другій англо-бурській війні (1899–1902 рр.) у країні почалося відродження воєнної думки, пришвидшене зростаючим сприйняттям можливості майбутнього сухопутного конфлікту з німецькою армією.

Популярність Кляузевіца в Німеччині упродовж Першої світової війни спричинилася до його непопулярності серед її ворогів. Цю непопулярність успадкувало повоєнне покоління, яке бачило цю війну як прямий результат праці Кляузевіца. Але Кляузевіца заледве можна звинувачувати у таких підходах і баченнях, які у 1914–1915 рр. послали на смерть майже півмільйона молодих французів. Однак у подіях 1916–1917 років і аргументів, які виправдовували їх, чітко прослідковується філософія Кляузевіца щодо тактики й стратегії. Скептицизм щодо стратегічного маневру; нагромадження максимальної сили у вирішальному моменті у потрібному місці з метою знищити у битві основні ворожі сили; проведення операцій так, щоб нанести ворогові якомога більші втрати й змусити його використати резерви більшою мірою, аніж власні; наполеглива відмова відступити через важкі втрати — усі

ці принципи Кляузевіца були застосовані британськими командирами для виправдання продовження атак на Західний фронт, і вони свідомо втілювали якості спокою, впевненості й витривалості, які Кляузевіц так високо цінував. Успіх творів Кляузевіца в англо-сакському світі спричинив хвилю критики його спадщини. Ліберали по обидва боки Атлантичного океану засуджували його вчення щодо зв'язку між війною та політикою (до того ж у спотворених версіях) як доказ неприхованого милітаризму. Після 1914 року британські читачі вбачали у ньому пророка кривожерного «пруссянства», супроти якого вони саме озброїлися.

Кляузевіц у вступі згадує, що планував переглянути рукопис, але це виявилось непросто, хоча й усунуло б із перших шести книг значну кількість непотрібного матеріалу, заповнило б великі та малі прогалини, сприяло б докладнішим узагальненням щодо викладу й форми. Висловлюючи невдоволення рукописом, він і справді мав це на увазі, але деякі інтерпретатори, видається, забули про це. Контраст часто дуже помітний між однією частиною, яку він вважав переробленою та доповненою до необхідності, а це — вступна частина роботи, та деякими іншими. Але потрібно бути готовим до читання праці, що є незавершеною, а тому недосконалою організованою, іноді навіть безладною, з частими повторами. Часом, однак, вона надто конспективна.

Хоча Кляузевіца читаємо тому, що він, власне, є позачасовим, потрібно розуміти, що він, як і усі, був дитям своєї епохи й культури, а той, чий розум швидко сприймає нові ідеї, є саме таким у певний своєрідний спосіб. Ми вже говорили про датування більшості праць Кляузевіца, але помітили окремий стиль висловлювання, і не лише мовний, але й мисленнєвий. Тому ми працюємо з Кляузевіцом так само, як з іншими мислителями минулих років.

Знадобилося б багато часу й зусиль для невдячної справи узгоджувати ті чи ті думки, які висловлював Кляузевіц, з тим, що ми знаємо про його досвід або що думаємо про його характер, але іноді цього неможливо уникнути. Дехто з читачів, до прикладу, не розуміє, яке значення автор вклав у поняття «абсолютна війна» (менше використовуємо цей термін у перекладі, ніж раніше) на самому початку трактату, або чому саме кількома сторінками пізніше він змінив послідовність викладу й перейшов від розгляду властивостей абстрактного «чистого концепту» війни до дискусії про суто практичні питання.

Кляузевіц наповнив працю досить складною метафізикою, але це не створює таких проблем, що їх не можна розв'язати лексично й стилістично. Найбільшою хибкою було приписування Кляузевіцу репутації глибокофілософського автора у метафізичному значенні слова. Кляузевіц роз-

винув систематичну, міцно зв'язану збалансовану теорію, де кожен фактор, кожен аспект, кожен аргумент має своє місце, звідки його неможливо усунути без фатальних наслідків для делікатного балансу цілісності. Почавши зі всебічної оцінки поглядів Наполеона Бонапарта щодо мистецтва війни, він витворив набагато ширший концепт, що у своїй еластичній схемі поєднав аналіз форм війни як явища й варіантів воєнної стратегії як комплексу дій.

Книга, писана кілька століть тому, заслуговує на увагу сьогодні. Після того як ядерну зброю використали у Японії у 1945 році, було багато війн із звичайною зброєю, зокрема битв, у яких сторони виявляли значні зусилля. Проте у протистоянні двох потужних суперників, володарів ядерної зброї, характер війни як засобу встановлення різниці сил зазнав невідворотніх змін. У нашому перенасиченому сьогодні недостатньо сперечатися про особливі заслуги книги. Багато книг, на які не маємо часу, й справді є вартісними. Вибір для прочитання такої книги, як ця, яскраво репрезентує гру, яку економіст називає «ціною можливості» (об'єкт чи вигода, від яких відмовилися, які можна було отримати за таку саму одиницю цінності). Час для читання навіть найкращих книг дуже обмежений. Тому осмислення складної книги завжди є серйозною справою, її сприймають у формі питання, чи читання цієї книги зараз вартує більше, аніж читання будь-якої іншої книги, яку можна прочитати за цей самий час.

Багато із попередньо згаданих теоретиків не погоджуються з основними ідеями Кляузевіца з багатьох причин: той, хто звик поважати наступальний дух, не почувається комфортно з аргументом, що оборона є сильнішою формою війни, і особливо не любить, коли йому говорять, що воєнна ціль повинна завжди підпорядковуватися політичним цілям, які встановлюють цивільні керівники. Поміж теоретиками можуть бути такі, які думають, що у Кляузевіца забагато нещадності, хоча такий підхід частіше характеризує тих, які не читали його й сформуvalи думку на чуток, а не тих, що справді читали книгу. Кляузевіц знав, що війна має мало приємного, він налаштував читача на розуміння цього, щоб читач міг чітко все осмислити, тобто зрозуміти, про що йдеться, коли говориться про війну, з її різними рівнями залучення в бійню та жорстокості. Метою розуміння є збільшити шанси на успіх у цьому змаганні, яке ставить найвищі вимоги.

У будь-якому випадку перед нами чоловік, воєнна кар'єра якого почалася у 12-річному віці, в армії, що була насичена традиціями Фредеріка Великого, у час, який позначив прихід приблизно чверті століття воєн з революційною Францією Наполеона. З натяків, які він залишив у листах,

а також з його власної поведінки щодо природи його внутрішнього життя, видається, що він мав більшу, аніж звичайна, психологічну потребу визнання його в тій професії, яку обрав для себе. Тому немає причини подивляти його зануренню у таку важку для розгляду тему, як війна. Він був достатньо чутливим до екстремальної ціни й небезпек війни, персонального досвіду в якій йому не бракувало, щоб надати великого значення компетентності в належному її проведенні для отримання найбільшого успіху. А також, що трапляється не так часто, він долучив важливе розуміння мети.

Чи може бути так, що книга, написана півтора століття тому, про війну в усіх аспектах, що вона й справді заслуговує на увагу сьогодні? Це питання постало б навіть у тому випадку, якщо ядерної зброї не було б винайдено, але ця зброя й справді повністю змінила світ.

У підсумку зазначимо, що стосовно до нашої ери праця Карла Кляузевіца є такою ж сучасною, як і більшість літератури про ядерну війну. Робота виділяється з-поміж небагатьох розвідок представників старшого покоління, які репрезентують глибокі й оригінальні погляди, що не були адекватно осмислені в пізнішій літературі. Природно, що її читатиме лише той, хто має належне зацікавлення, чи професійне, чи інше, щодо предмета розгляду, але для такого читача це необхідно. Звичайно, є інші книги на цю тематику, які вартує прочитати на додачу до Кляузевіца, бо вони стосуються сучасного підходу, зокрема й до ядерної зброї, але жодна з них не може дорівнюватися цієї праці щодо важливості та позачасового сенсу.

Із згаданих у статті праць отримуємо достатню кількість корисного технологічного й всілякого іншого знання, але також відчуваємо нестачу глибини й масштабності, які є головними рисами твору Кляузевіца. З усього цього виводимо, що праці інших авторів нерідко виходять зі вжитку, оскільки їх або поглинають інші, або вони знецінюються. Часом їх цікаво читати з історичних мотивів, часом — через інші якості, але їх можна легко оминати без особливої шкоди. Тому маємо принаймні дві причини, чому Кляузевіц продовжує бути вартим найдокладнішого вивчення: по-перше, з успіхом, який походив з його великого таланту й працездатності, він завжди намагався дістатися до витоків кожного питання, що досліджував, починаючи з фундаментальної природи війни; по-друге, він — практично єдиний у своєму роді. Його книга — не лише найвизначніша, але й найкраща праця про війну. Там, де інші автори у цій галузі намагаються бути аналітичними, а не просто історичними, їх можна високо поважати за досягнення, але до Карла Кляузевіца вони аж ніяк не дорівнюються.

REFERENCES

- Blume, W. (1882) *Strategie*. Berlin [in German].
- Brodie, B. (1959). *Strategy in the Missile Age*. Princeton University Press [in English].
- Brooks, Th. (2024). Hegel's Social and Political Philosophy. *Internet Encyclopedia of Philosophy* [in English].
<https://plato.stanford.edu/entries/hegel-social-political/>
- Delbruck, H. (1920). *Geschichte der Kriegskunst*. [in German].
<http://www.zeno.org/Geschichte/M/Delbr%C3%BCck,+Hans/Geschichte+der+Kriegskunst>
- Foch, F. (1931). *The Memoirs of Marshal Foch*. Translated by T. Bentley Mott. London [in English].
- Hart, L. (1932). *Foch the Man of Orleans*. Boston: Little Brown [in English].
- Kagan, F. (August, 2024). Ukraine and the Problem of Restoring Maneuver in Contemporary War [in English].
<https://understandingwar.org/backgrounder/ukraine-and-problem-restoring-maneuver-contemporary-war>
- Kahn, H. (1960). *On Thermonuclear War*. Princeton University Press [in English].
- Kant, I. (2016). *Perpetual Peace; A Philosophical Essay*. M. Smith (Trans) [in English].
- Moltke, H. (1995). *On the Art of War: Selected Writings*. Ballantine Books [in English].
- Rosinski, H. (1939). *The German Army*. London: The Hogarth Press [in English].
- Rothfels, H. (2011). *The German Opposition to Hitler: An Appraisal*. Literary Licensing [in English].
- Zaluzhnyi, V. (2024). The Russo-Ukrainian War as a War of Transition [in English].
<https://www.pravda.com.ua/eng/columns/2024/07/22/7466922/>

Дата надходження до редакції: 02.08.24 р.

Дата схвалення до публікації: 30.08.2024 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)